Pula

Moderan antički grad

Glavna tema broja

DREVNI GRAD EUROPSKE I SVJETSKE BAŠTINE *– „Puna je Pula“ - kulture i turista*

Razvoj Pule oduvijek je ovisio o fantastičnom položaju na obali dobro zaštićenog zaljeva na jugozapadnom dijelu istarskog poluotoka. To je vidljivo i kroz dva ključna razdoblja: rimsko i austrijsko, tijekom kojih se maksimalno investiralo u izgradnju i razvoj grada, što otkriva naša glavna tema broja. Pula se danas nalazi pred novim izazovima, a neki od njih su kako sačuvati i revitalizirati bogatu spomeničku baštinu u turističke svrhe, poboljšati infrastrukturu, energetsku učinkovitost, digitalizirati sustave upravljanja, transformirati zapuštene vojne objekte i udahnuti im novi život, kako privući EU sredstva, a kako turiste... Neki projekti su već u tijeku. Doznajte koji!

TEKST
Nataša Urošević
FOTOGRAFIJE
Turistička zajednica grada Pule

Na uvodnoj stranici: Augustov hram jedan je od najočuvanijih i najljepših pulskih antičkih spomenika

Na stranici desno: Krajem svibnja u Puli se održavaju Dani antike koji uključuju malu školu gladijatora, predstavljanje antičkih zanata, rimskog plesa, gozbi i zabava, razne dječje radionice, rimske predstave i priče antičkih žena te borbe gladijatora u Areni

Proljeće je najljepše godišnje doba i u Puli, kada je nakon zimskog sna ožive posjetitelji iz cijelog svijeta, a svibanj je mjesec proslave Dana grada i niza manifestacija koje pozivaju na upoznavanje ovog drevnog mediteranskog i modernog srednjoeuropskoga grada mitološkog porijekla. Pula ima najveću koncentraciju izvanredno očuvanih monumentalnih antičkih spomenika u najstarijoj povijesnoj jezgri u nas.

Pulu štiti čak trideset austrijskih utvrda. Ipak, ljepotu i sjaj Puli ne daje samo Arena, jedan od najočuvanijih i zasigurno najelegantniji rimski amfiteatar u svijetu, nego i Slavoluk Sergijevaca, Herkulova i Dvojna vrata, Malo rimsko kazalište i jedinstveni sklop Augustova i Dijanina hrama uz gradsku vijećnicu na rimskom Forumu. Vrijednu antičku baštinu i povijesni Arsenal čuva i štiti trideset austrijskih utvrda koje okružuju grad u tri fortifikacijska prstena. Ovaj jedinstveni baštinski kompleks razgledavaju i istražuju ne samo brojni turisti, nego i stručnjaci međunarodnih organizacija, istraživači i studenti pulskog sveučilišta koji s kolegama s hrvatskih i europskih partnerskih institucija nastoje iznaći najbolji model valorizacije ove svjetske baštine.

Posjet Puli, uz prekrasan zaljev i bogato razvedeni akvatorij te popularne turističke zone na periferiji poput Verudele, morao bi uključiti i zaštićena područja poput Nacionalnog parka Brijuni, rta Kamenjak ili Park-šume Šijana na čijem se rubu krije i najstarije arheološko nalazište u Hrvatskoj – špilja Šandalja.

Strelovit uspon sredinom 19. stoljeća. U tri tisućljeća kontinuiranog razvitka, od protourbanog naselja Histra i bogate rimske kolonije atipične urbane matrice, usprkos dekadenciji mletačkog razdoblja koje je ipak donijelo i europsku renesansu antičke baštine, nakon stoljeća propadanja i kratkotrajne francuske vlasti, Pula razvojni uzlet doživljava sredinom 19. stoljeća kada je izabrana za glavnu austrijsku ratnu luku. Moderna Pula razvila se oko povijesnog Arsenala, na sedam gradskih brežuljaka, s venecijanskim Kaštelom na središnjem brežuljku i tri prstena fortifikacija koje su štitile nekadašnju glavnu austrougarsku pomorsku luku.

Nova vojna funkcija osigurala je dotad zapuštenom malaričnom gradiću na jugu Istre, u kojem je početkom 19. stoljeća živjelo 926 stanovnika, goleme investicije u razvoj vojne, urbane i prometne infrastrukture te omogućila razdoblje ubrzane modernizacije, urbanizacije i industrijalizacije. U samo pedeset godina broj stanovnika porastao je čak 60 puta, a Pula je postala prava europska metropola, centar znanstvenotehnoloških inovacija te, zajedno s obližnjim Brijunima, stjecište kulturne i diplomatske elite. Vrijedno industrijsko naslijeđe i jedinstvena arhitektura austrougarskih fortifikacija i vila danas predstavljaju zajedničku europsku baštinu koja čeka adekvatnu valorizaciju kroz europske projekte.

Nova interpretacija baštine. Nakon procesa demilitarizacije i deindustrijalizacije te neizvjesne sudbine poznatog brodogradilišta Uljanik, nekada najuspješnijeg u Hrvatskoj i simbola moderne Pule, čini se da kulturni turizam postaje iznimno važan za gradsko gospodarstvo, a ulaganje u ključne kulturnoturističke atrakcije poput povijesne jezgre, fortifikacijske i industrijske baštine prioritet je definiran razvojnim planovima. I Turistička zajednica Pule ulaže u

Doživjeti Pulu iz rimskog doba znači prošetati tzv. rimskom rutom koja uključuje simbol grada – Arenu, Herkulova i Dvojna vrata, Slavoluk Sergijevaca te jedinstveni sklop Augustova i Dijanina hrama uz gradsku vijećnicu na rimskom Forumu. Daljnje istraživanje povijesti grada uključuje posjet rekonstruiranom Malom rimskom kazalištu uz Arheološki muzej u kojem se uređuje novi stalni postav

01

projekte valorizacije antičke i austrijske baštine grada podupirući manifestacije poput Dana antike i kulturne rute koje tematiziraju austrijsko razdoblje.

Kako doznajemo od direktorice TZ-a grada Pule Sanje Cinkopan Korotaj, u planu je realizacija tematske austrougarske šetnice koja će povezati Mornarički park preko Bulevara do Mornaričke crkve, čije će se stepenište obnoviti, i Mornaričkoga groblja kako bi se kreirala nova urbana transverzala koja će preusmjeriti znatiželjnike i ljubitelje pulske povijesti iz u ljetnoj sezoni zagušene starogradske jezgre, i to pomoću svjetlosnih efekata. Antička baština interpretirat će se pomoću novih tehnologija pa je tako u planu digitalizacija baštine i izrada virtualnog info punkta gdje će se atrakcije oko rimskog Foruma moći istraživati korištenjem metaversea kao edukativnog alata. Raskošan sklop ranokršćanske bazilike sv. Marije Formoze rekonstruirat će se pomoću holograma na panelima od pleksiglasa kako bi se vizualizirale konture davno srušenog objekta, čiji su konstruktivni dijelovi korišteni za gradnju venecijanske crkve sv. Marka i knjižnice Marciane. TZ grada Pule sudjeluje u kreiranju nove kružne tematske kulturne rute Camino South Istria koja povezuje šest turističkih zajednica i prostire se na 182 km u sedam etapa kako bi se mogla obići u tjedan dana, s početkom točkom u Puli.

Na dnu širokog zaljeva. Prostran i dobro zaštićen pulski zaljev stoljećima je bio savršeno pristanište za brodove koji su plovili istočnom jadranskom obalom, glavnom pomorskom rutom koja je povezivala središnju Europu s istočnim Mediteranom, sjever Europe s njezinim jugom posredujući znanje, materijalnu baštinu i dokaze dugotrajne povijesti i kulture putovanja.

Bogatstvo klasične antičke baštine i ljepota zaljeva opisivani su u putopisnim zapisima i dokumentirani u arhitektonskim nacrtima još od renesansnih prikaza antičkih spomenika slavnih majstora poput Palladija, Serlija i Michelangela koji su poslužili kao model za europski klasicizam i neoklasicizam. Zbog toga elemente pulskih slavoluka i hramova možemo naći po cijeloj Europi, od portala na ulazu u venecijanski Arsenal do Napulja, od Francuske do Škotske.

Prema legendi osnovali je moreplovci. Na tragu humanističke tradicije, osnutak Pule povezuje se s grčkom mitološkom pričom o Argonautima, moreplovcima koji su od Kolhiđana na Crnom moru oteli zlatno runo te bježeći Dunavom uzvodno stigli do sjevernog Jadrana. Ova fantastična priča iz prapovijesnog doba povezuje istarski i jadranski prostor intenzivnih kulturnih odnosa i razmjena s euromediteranskom mrežom pomorskih i kopnenih trgovačkih i kulturnih ruta. Kolhiđani su sustigli Argonaute upravo na sjevernom Jadranu, gdje je Medeja namamila brata Apsirta u klopku i gdje ga je Jason ubio na otoku koji je postao poznat kao Apsirtov otok, po čemu su ime dobili i antički Apsirtidi, Cres i Lošinj, kojima je istoimeni kulturno-povijesni vodič posvetio i naš znameniti kulturolog Branko Fučić.

Preostali Kolhiđani, ne smijući se osramoćeni vratiti u domovinu, nastanili su se na Jadranu osnovavši grad Pulu (Polai, Πόλαι). Taj grad u antičkoj se tradiciji rimske historiografije i geografije Plinija Starijeg i Strabona identificirao s Pulom, gradom na dnu dubokog zaljeva. Iako se prema brojnim znanstvenim analizama pisanih izvora grad Kolhiđana bjegunaca vjerojatnije nalazio južnije, između Boke kotorske i sjeverne Albanije, i ova legenda ukazuje na drevnost grada i njegove snažne veze s mediteranskim civilizacijama i prije razdoblja klasične antike, ukazuju pulski arheolozi Klara Buršić-Matijašić i Robert Matijašić, autori vrlo informativnog vodiča „Antička Pula s okolicom“.

01 Slavoluk Sergijevaca iz 1. stoljeća pr. Kr. (smatra se da je izgrađen između 30. i 10. g. pr. Kr.) nije izgrađen u čast nekog cara, nego u čast građanskih osoba – trojice članova obitelji Sergijevaca koji su obnašali visoke činovničke dužnosti u Puli
02 Arealni pogled na pulski rotor u Šijani, najveći u Hrvatskoj
03 Mletački Kaštel izgrađen je 1632. (1630. – 1633.) godine za potrebe obrane grada i luke, a nalazi se na brežuljku usred stare gradske jezgre. Danas u njemu djeluje odličan Povijesni muzej Istre

Važan trenutak u razvoju Pule dogodio se sredinom 19. stoljeća kada grad postaje glavna ratna luka Habsburškoga Carstva s ratnim brodogradilištem Arsenalom i željeznicom povezanom s Bečom. Tada postaje stjecište vojne inteligencije i radništva iz svih dijelova Carstva

02

03

Pula leži na jugozapadnom dijelu istarskog poluotoka, na obali dobro zaštićenog zaljeva. Na fotografiji lijevo uočljiva je pulska Arena, a desno polukružno gledalište Malog rimskog kazališta (prije rekonstrukcije) te bastioni kaštela iz 17. stoljeća, kao i brodogradilište Uljanik

Od Histra do antičkog doba. Dokaz drevnosti grada su i najstariji arheološki nalazi na tlu Hrvatske: u špilji Šandalja pronađen je kameni sjekač stariji od 800.000 godina! Lončarija iz neolitika ukazuje na to da se na pulskom području živjelo nekoliko tisuća godina prije Krista, dok najraniji zapis trajnog naseljavanja potječe iz 10. stoljeća prije Krista. Prvo naselje osnovalo je ilirsko pleme Histra koji su na jugu istarskog poluotoka, na rubu prostranog zaljeva, naišli na izdašne izvore pitke vode te zbog iznimnih pogodnosti područja na središnjem gradskom brežuljku prije više od tri milenija podigli prvo organizirano utvrđeno naselje – gradinu.

Rimska Pula nastavila se razvijati organskim rastom, poštujući zatečenu prostornu koncepciju prapovijesnog naselja na brežuljku, prilagođavajući se morfologiji prirodnog terena brežuljka uz prostrani i dobro zaštićen zaljev lijepo razvedene obale dužine 15 km. Tako je nastala tipična urbana matrica „paukove mreže“ opasana, prema Pietru Kandleru, gradskim zidinama dužine 1600 metara s 12 gradskih vrata, pet s kopnene i sedam s morske strane, koja je, zajedno s elegantnim, izvrsno očuvanim amfiteatrom iz 1. stoljeća i jedinstvenim kompleksom Augustova i Dijanina hrama ukomponiranog u gradsku vijećnicu na rimskom Forumu, definirala urbani identitet grada sljedećih dvije tisuće godina.

Najveći dio gradskih zidina porušen je u 19. stoljeću, a do danas su potpuno očuvana Herkulova i Dvojna, a tek fragmentarno Zlatna vrata, uz koja je bio dograđen Slavoluk Sergijevaca. Najstarija, Herkulova vrata, zahvaljujući natpisu o osnivačima, pomažu nam datirati osnivanje kolonije Iulia Pola Pollentia Herculanea u četrdesete godine prije Krista. Dvojna vrata, koja su vodila u Malo rimsko kazalište, također nose zanimljiv natpis o dobročinitelju Luciju Menaciju Prisku koji je financirao izgradnju gradskog vodovoda, a Slavoluk Sergijevaca, izgrađen u korintskom stilu s jakim helenističkim maloazijskim utjecajima, podigla je između 29. i 27. g. pr. Kr. Salvia Postuma u čast trima pripadnicima obitelji Sergijevaca koji su obnašali visoke činovničke dužnosti u Puli. Slavoluk se naslanjao uz

Zlatna vrata koja su početkom 19. stoljeća srušena s bedemom tijekom urbanizacije i širenja grada izvan bedema.

Jedinstvena Arena. Ipak, najpoznatiji pulski spomenik i kultni simbol Pule svakako je rimski amfiteatar, popularna Arena, najveći i najočuvaniji spomenik antičkog graditeljstva u Hrvatskoj. U usporedbi s više od 200 rimskih amfiteatara, plašt pulskog amfiteatra s četiri stubišna tornja najočuvaniji je i rijedak primjer jedinstvenih tehničkih i tehnoloških rješenja. Po veličini zauzima šesto mjesto među rimskim amfiteatrima na svijetu i jedini ima sva tri rimska arhitektonska reda u potpunosti očuvana.

Stotine tisuća posjetitelja koji godišnje posjete pulski amfiteatar, koji ravnopravno stoji uz bok rimskom Koloseju i veronskoj Areni, amfiteatrima u Pompejima, Nimesu i Arlesu te El Djemu u Tunisu iznenađuje činjenica da Arena kao neosporno kulturološko blago Hrvatske, ali i svijeta još nije Listi svjetske baštine UNESCO-a. Republika Hrvatska je dva puta Arenu kandidirala za Listu, no obje kandidature su povučene zbog ICOMOS-ovih primjedbi. Aktualni pulski gradonačelnik Filip Zoričić i stručnjaci smatraju da je vrijeme za novu kandidaturu.

Pulski amfiteatar, u kojem se već 70 godina održava Pulski filmski festival, ali i niz glazbenih i scenskih manifestacija, najposjećeniji je kulturno-povijesni spomenik u regiji i pokretačka snaga Arheološkog muzeja Istre. Nakon rekonstrukcije Malog

Kako valorizirati utvrde kroz europske projekte?

Pomorska tvrđava Pula bila je dio šireg sustava srednjoeuropskih austrougarskih utvrda, koji su činili utvrđeni sustavi Verone i Trentina u Italiji, Linza i Beča u Austriji, Olomouca u Češkoj, Krakowa i Przemysla u Poljskoj te Komaroma/Komarna na mađarsko-slovačkoj granici uz jedinstven fortifikacijski sustav Bokokotorskog zaljeva. Budući da je riječ o iznimno vrijednom zajedničkom srednjoeuropskom naslijeđu, istraživači s pulskog sveučilišta uključeni u međunarodne istraživačke mreže predlažu da se valorizira kroz europske projekte, poput aktualnog INTERREG projekta *FORTIC - From remains Of the war to the aRchiTecture of peace in cross-border area of Italy-Croatia*. U sklopu tog projekta u sljedeće tri godine studenti pulskog sveučilišta s kolegama s venecijanskog sveučilišta Ca'Foscari i Tvrđave kulture Šibenik te ostalim međunarodnim partnerima imat će priliku, kroz brojne radionice, ljetne škole i konferencije, učiti od najboljih europskih stručnjaka, iz primjera dobre prakse valorizacije i transformacije europske fortifikacijske baštine u prostore civilnih i mirovnih inicijativa, interkulturnog dijaloga i znanstvene suradnje.

01

rimskog kazališta prema nagrađenom projektu arhitekta Emila Jurcana i otvorenja novog postava Arheološkog muzeja, koje je planirano za sljedeću godinu, Arena se priprema za nove izazove.

„Zaslužuje biti na UNESCO-ovoj listi.“ „Smatram da Arena ima univerzalnu vrijednost, iznimno je očuvana, ima specifične tehnike gradnje i četiri tornja koja su jedinstvena u odnosu na sve druge amfiteatre. Vjerujem da zaslužuje biti na UNESCO-ovoj listi, ali tome treba pristupiti ozbiljno i oformiti stručni tim koji će pripremiti potrebne podloge i dokumentaciju“, ističe ravnatelj Arheološkog muzeja Istre Darko Komšo. Upisom na Listu svjetske baštine i Pula i Arena dobile bi puno veću vidljivost i prepoznatljivost u svijetu, uz prateći turistički učinak, ali unaprijedile bi se i mjere zaštite spomenika, slažu se stručnjaci.

„S obzirom na to da su trenutačno u trendu transnacionalne nominacije, možda bi trebalo pokušati s drugim rimskim amfiteatrima poput onih u Nimesu i Arlesu. Ako se pak pokaže da su dosadašnjim intervencijama napravljene nepremostive štete, možda Arena ne treba biti motor, nego dio priče o kandidaturi. Možda bi antičkom konceptu prijave trebalo dodati austrougarsko vojno naslijeđe s jedinstvenim fortifikacijskim sustavom, a možda bi se mogao predložiti i koncept Pule kao grada feniksa koji je više puta uništavan, ali se uvijek iznova uzdizao“, ukazuje Komšo.

Ovom se problematikom bave i istraživači s pulskog sveučilišta uključeni u rad UNESCO-UNITWIN mreže „Culture, Tourism, Development“ sa sjedištem na pariškoj Sorbonnei koja povezuje 32 najuglednija svjetska sveučilišta u projektima valorizacije svjetske baštine. Voditeljica mreže, prof. Maria Gravari-Barbas govorit će o izazovima upravljanja svjetskom baštinom na međunarodnoj konferenciji „New Frontiers in Economics and Tourism“ koja će na pulskom Fakultetu ekonomije i turizma u listopadu ove godine okupiti brojne znanstvenike i istraživače iz cijelog svijeta.

Najveća vrijednost – zaštićena luka. Dvomilenijski kontinuitet urbanog razvoja bio je izravno povezan s mogućnostima i načinom korištenja pulskog zaljeva, jedinstvenog na Mediteranu. *„Prostirući se na geografskoj širini Bordeauxa i Ferrare, ušća Garonne, Pada i Dunava, Suline, Krima i New Yorka, pristupačne svim zračnim strujama koje dolaze s mora, bilo sa zapada, juga ili istoka, obale puljskog zaliva pružale su stanovnicima ekonomsku podlogu života, ljepotu, toplinu i blagost konfiguracije tla i klime u isto vrijeme*“, piše znameniti istarski polihistor Mijo Mirković, po kojem nosi ime i pulski Fakultet ekonomije i turizma, u monografiji „Puna je Pula“ koju je, pišući pod književnim pseudonimom Mate Balota, posvetio upravo urbanom razvoju moderne Pule.

Mirković gotovo pjesnički opisuje jezersku zaokruženost pulskog zaljeva, njegovu prostranost, ljepotu oblika i boja, četiri zelena otočića i niske blage brežuljke s plodnom crljenicom, bogatstvo mediteranskog raslinja i sigurnost zaštićene luke. U uvodnom poglavlju razvija glavnu hipotezu: da razvoj Pule ovisi o održivom korištenju zaljeva i da su dva ključna razdoblja razvoja grada bila rimsko i austrijsko doba, kada su oba carstva maksimalno investirala i poslala u Pulu najbolje što su imala od proizvodnih mogućnosti, organizacijskih sposobnosti i stvaralačkih snaga: *„Puljski zaliv prevelik je da bi ga sam grad Pula mogao održavati i koristiti. Sve do pojave parnih brodova i sve dok Austrija nije južnu luku ogradila arsenalskim zidom i učinila je ratnom lukom... puljska je luka zjapila dvadesetak vjekova većinom prazna. Trebale su mnogo veće snage i mnogo jači interesi od lokalnih i regionalnih, koje će ne samo zaštititi grad i zaliv, nego ih i upotrijebiti i razviti... Život u puljskom zalivu bujao je samo u velikim okvirima i s velikom pozadinom... Tako se uspon i pad grada javlja kao posljedica*

01 Ono što je Eiffelov toranj za Pariz, to je Vespazijanova Arena za Pulu (dovršena je u doba tog rimskog cara)
02 Pulska Arena još ima istu osnovnu namjenu kakvu je imala u doba izgradnje. To je velika pozornica za zabavu gledatelja
03 Tijekom godine u gradu se održava i pravi dječji maraton
04 Pozornica Arene najposebnije je mjesto u Hrvatskoj za nastup glazbenih zvijezda, brojnih priredbi, a dom je i dugovječnog Pulskog filmskog festivala

02

Kaže se - ako niste vidjeli Arenu, niste bili u Puli! Arena je istinski simbol grada, polazna i završna točka svih turističkih obilazaka. Po veličini zauzima šesto mjesto među rimskim amfiteatrima u svijetu

03

04

01 Pogled na Vidikovac i Marinu Veruda
02 Utvrda Punta Christo u Štinjanu stjecište je popularnih festivala za mlade
03 More na pulskim gradskim plažama izvrsne je kvalitete
04 Nastup glazbenika ispred katedrale Blažene Djevice Marije i samostojećeg zvonika u koji su ugrađeni kameni blokovi iz Arene
05 Kultni hotel Riviera iz 1909. uskoro će vratiti svoj stari sjaj

upotrebe i korištenja puljskog zaljeva. Kad je zaljev pust, postaje pust i grad."

Utvrđivanje grada. Nakon pada Mletačke Republike 1797. godine Austrija nastoji preuzeti ulogu koju je dotad na Jadranu imala Serenissima, no u prvih osam godina austrijske vlasti u Puli nije bilo moguće unaprijediti žalosno stanje zapuštenog malaričnog grada. Tijekom kratke francuske vladavine Pulu je 1806. posjetio francuski hidrograf i kartograf Beautemps-Beaupré koji je za potrebe Francuske mornarice izvršio kartografska mjerenja i istražio mogućnosti pulskog zaljeva kao ratne luke i sjedišta većeg pomorskog arsenala. Izvijestio je tada da je u vrhunskoj luci jedinstvenih prirodnih karakteristika moguće privezati flotu od 30 brodova!

U trenutku kad u gradu pod napuštenim mletačkim Kaštelom u bijedi živi samo 635 stanovnika, a na središnjem otoku Sv. Andrije postoji samo jedan bastion, on predlaže utvrđivanje poluotoka Stoja i ulaza u pulski zaljev. Već nagodinu na Sv. Andriji gradi se napoleonska zemljana utvrda za smještaj topova koji su branili ulaz u pulsku luku. U Pulu 1809. stiže državni arhitekt Pietro Nobile koji s barunom Humbrachtom radi na izgradnji nove obalne ceste koja će povezati Kopar i Pulu. Nobile je osmodnevni boravak u Puli iskoristio za proučavanje antičkih spomenika, tada potpuno zapuštenih i zatrpanih zemljom, te je krajem veljače 1813. generalu Bertrandu uputio prijedlog katalogizacije spomenika Istre i Dalmacije. Pod pokroviteljstvom dubrovačkog vojvode i guvernera Ilirskih pokrajina maršala Marmonta 1810. počinje iskapanje istočnog dijela unutrašnjosti amfiteatra i izbacivanje stoljećima gomilanog materijala.

Transformacija Pule u ratnu luku. Nobile se vratio u Pulu 1816. u pratnji cara Franje I. koji je osigurao potrebna sredstva za konsolidaciju i očuvanje vri-

01

02

03

04

05

jedne antičke baštine. U rujnu 1813. Pulu ponovno osvaja austrijska vojska i od tada do kraja Prvoga svjetskog rata Pula je punih 105 godina bila pod vlašću Habsburške Monarhije. Austrijski car Franjo I. ponovno posjećuje Istru i Pulu 1832. godine, kada započinje i gradnja prvih obalnih kružnih tornjeva na Sv. Andriji prema jedinstvenom projektu izgradnje obalnih tornjeva za Trst, Pulu i Dubrovnik, koji je 1838. adaptiran i za srodan fortifikacijski sustav Verone. Još tri manja kružna tornja Martello sagrađena su između 1836. i 1840. na Muzilu te s druge strane zaljeva, na lokacijama Punta Christo i Monte Grosso u Štinjanu. Između 1852. i 1866. izgrađeno je deset većih kružnih utvrda, karakterističnih pulskih tornjeva i još četiri segmentna pulska tornja u širem centru Pule. U Puli je izgrađeno ukupno dvadeset kružnih/segmentnih tornjeva na petnaest obrambenih lokacija koje su okružene s još dva prstena većih poligonalnih utvrda na gradskoj periferiji.

Održiva zelena budućnost za grad slavne prošlosti

Nedavno prihvaćena Strategija pametne i zelene urbane obnove predvidjela je programe kreiranja zelene infrastrukture, energetske učinkovitosti i korištenja obnovljive energije, kružno gospodarenje prostorom i digitalizaciju ključnih sustava, urbanu regeneraciju i transformaciju zapuštenih vojnih zona poput Vallelunge u inovacijske centre, kreativne inkubatore i rekreacijske zone. Aktualni prioriteti su svako unapređenje stanja u prostoru, nova prometna rješenja i uređenje urbane infrastrukture, uvođenje komunalnog reda i briga o očuvanju graditeljske baštine. Plan razvoja kulture Grada Pule ističe kao prvi korak i jedan od ključnih razvojnih ciljeva u očuvanju i revitalizaciji povijesne jezgre grada izradu Plana upravljanja povijesnom jezgrom grada.

„Osim infrastrukturne obnove, programima valorizacije baštine kontinuirano će se pridonositi edukaciji lokalnog stanovništva o bogatstvu pulske povijesti i baštine, a prazni gradski prostori u starom gradu ustupit će se po povlaštenim najamninama dionicima kreativnih industrija. Participativna analiza stanja ukazala je na problematiku nedovoljne valorizacije i ulaganja u austrougarsku baštinu iz razdoblja kada je grad bio glavna ratna luka Habsburške Monarhije. Stoga bi fokus trebao biti stavljen na poticanje obnove austrougarskih elemenata kulturne baštine i njihove valorizacije korištenjem EU fondova“, ističe gradska pročelnica za kulturu Emina Popović Sterpin koja najavljuje uređenje Interpretacijskog centra grada Pule u utvrdi Fort Bourguignon te kreiranje digitalne rute fortifikacija i integriranu obnovu gradskih utvrda - vanjske vodospreme na Kaštelu, Zvjezdarnice na Monte Zaru i utvrde na otoku Sv. Andrija.

Pomorska tvrđava Pula, jedan od najsloženijih obrambenih sustava na Sredozemlju, građena je od 1813. do 1918. godine i zauzimala je površinu veću od 700 km^2 s jedinom zadaćom – da štiti glavnu ratnu luku čije je središte bio Arsenal i sidrište flote austrijske mornarice. Po savjetu danskog admirala Hansa Bircha Dahlerupa, zapovjednika austrijske mornarice, austrijski car Franjo Josip I. proglasio je Pulu 1850. godine glavnom ratnom lukom, koja je zamijenila Veneciju nakon revolucionarnih ustanaka 1848. godine. Po naredbi cara danski je admiral 1850. s feldmaršalom grofom Nugentom i posebnom komisijom posjetio Rijeku, Crikvenicu, Kraljevicu, Bakar, Zadar i Šibenik kako bi izabrali najpogodnije mjesto za izgradnju ratne luke, velikog vojnopomorskog uporišta i arsenala.

Grandiozan fortifikacijski sustav. *„Pri povratku u Pulu i dok se u njegovu parnu jahtu Morski galeb tovario ugljen, admiral Dahlerup šetao je po palubi i prvi put mu je ‘sinulo, da treba nasuti čitavu sjeveroistočnu uvalu puljske luke i tako dobiti prostor za arsenal, koji može postati najljepši na svijetu po prostranosti i prikladnosti’... Dvije godine kasnije (1853.) Pula je već postala glavna ratna luka austrijskog carstva“*, čitamo u monografiji „Puna je Pula“. Mijo Mirković, koji je i sam kao dječak radio na izgradnji utvrde Max na Stoji, podrobno piše o zidanju impresivnog zaštitnog obalnog i kopnenog kompleksa od pedesetak tvrđava, od kojih je prvih šest bilo namijenjeno obrani ulaza u luku.

U tada još pustu luku, kojom je i dalje dominirao amfiteatar, kao što je vidljivo na veduti iz monografije „Austrijsko primorje“ Augusta Tischbeina i Augusta Selba iz 1842., stigli su mnogi vrhunski europski inženjeri poput Poljaka Viktora Domaszewskog, prvog vojnog urbanista moderne Pule, koji je obišao sve europske ratne luke (od Portsmoutha i Plymoutha do Toulona i St. Peterburga) u potrazi za najboljim modelom uređenja vojne infrastrukture i fortifikacijske arhitekture Pule, o čemu svjedoči i sam Dahlerup u uzbudljivim memoarima objavljenima 1911./12. u Berlinu pod nazivom „In österreichischen Diensten“ (U austrijskoj službi). Operacija utvrđivanja pulskog Arsenala, a time i cijeloga grada, rezultirala je izgradnjom fortifikacijskog sustava raspoređenog u tri prstena obrane, sačinjena od tridesetak (28) većih utvrda oko središnje mletačke tvrđave Kaštel.

Nova austrijska Pula i vile na Verudi. Austrijski car i carica 9. prosinca 1856. svečano su položili kamen temeljac pulskom Arsenalu, a s otvorenih navoza brodogradilišta na otoku Ulika 1858. porinut je u more prvi ratni brod Kaiser. U isto vrijeme dok se oko Arsenala grade dva kilometra zidina radi zaštite od neprijateljskih napada, ali i zbog potencijalne špijunaže, ruše se svi ostaci starih gradskih zidina prema moru, obala se nasipava i širi pa je do 1862. uređena riva na kojoj dominira palača Zapovjedništva vojnog stožera (kasnije poznatija kao Admiralitet).

U neposrednoj blizini Arsenala gradi se novo naselje, austrijska Nova Pula koja je sa starogradskom jezgrom povezana bulevarom, 1861. dovršena je Mornarička bolnica, a u obližnjim gradskim kvartovima Veruda i Stoja nastaju kvartovi elegantnih vila za časničku aristokraciju. Među njima najpoznatije su one izgrađene za Miklósa Horthyja (Villa Horthy), Georga Ludwiga von Trappa, slavnog podmorničara čija je obitelj postala poznata po filmu „Moje pjesme, moji snovi“ (Casa Trapp ili Trappova kuća), Eleonore Habsburške i Alfonsa von Klossa (Villa Idola iz 1914.). Pula 1876. dobiva željezničku prugu Pula – Divača kojom je povezana s Bečom.

Između 1870. i 1880. sagrađeno je više od pet stotina novih zgrada ili u prosjeku pedeset svake godine. Grad je dobio plin i električno svjetlo. Početkom 1904. počeo je voziti i električni tramvaj. Pula je na prijelazu stoljeća bila povezana s cijelom Europom i Mediteranom koordiniranim sustavom brodskih i željezničkih linija, a parobrodi austrijskog Lloyda svakodnevno su plovili linijskim vezama do Boke kotorske i krstarili Mediteranom.

Ubrzani razvoj i porast broja stanovnika. Ubrzani razvoj prometne i urbane infrastrukture u pomorskoj bazi pridonosi i razvoju turizma u Puli i na obližnjim Brijunima. Izrazito multikulturni

Pula obiluje građevinama iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije, a gradska tržnica (izgrađena od željeza i stakla) iz 1903. godine jedna je od njih. Još ima istu funkciju i omiljeno je sastajalište žitelja grada

01

02

01 Regata u uvali Valsaline
02 Turistička zajednica aktivna je u organizaciji raznih događanja: prizori s festivala svjetla Visualia i festivala Vinski grad u Titovom parku
03 Crkva Gospe od Mora - ovu neoromaničko-bizantsku crkvu podigla je Austrougarska ratna mornarica u 19. stoljeću u čast poginulih mornara i potopljenih brodova. Na svečanom otvaranju bio je car Franjo Josip I.

karakter austrougarske mornarice potiče razvoj tiska i publicistike na raznim europskim jezicima, koja se i danas čuva u Mornaričkoj knjižnici, zaštićenom spomeniku kulture i bivšem Mornaričkom klubu (Marine Casino), a u Puli svakodnevno izlaze novine na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku. Lokalno slavensko stanovništvo proletarizira se te, postajući „arsenalci“, politiziraju se i dolaze u kontakt s naprednim idejama. To je i razdoblje narodnog preporoda u Istri, od 1870. izlaze prve novine na hrvatskom jeziku „Naša sloga“ koje izdaje biskup Juraj Dobrila s ciljem prosvjećivanja te kulturne i ekonomske emancipacije većinskog istarskog slavenskog stanovništva, koje tek treba postati politički subjekt.

Nakon borbe za prevlast na Jadranu i pobjede austrijske flote nad talijanskom kod Visa 1866. godine uviđa se važnost ratne luke i Arsenala te se sugerira dodatno utvrđivanje prema kopnu. Pronalazak brizantske granate punjene eksplozivom 1885. i promjena načina ratovanja rezultirali su gradnjom većih poligonalnih utvrda u vanjska dva prstena. Kako ističe arhitekt Attilio Krizmanić u monografiji posvećenoj pulskim fortifikacijama „Pulska kruna“ i u posthumno objavljenom kapitalnom djelu „Prostorni razvitak Pule 1813. – 1918.“, u 105 godina austrijske vladavine prostorni razvitak grada bio je uvjetovan smještajem i gradnjom različitih utvrda i topničkih bitnica. Njima je kreirana

03

osobita fortifikacijska arhitektura 19. stoljeća oblikovana na tradiciji renesanse i baroka te na znanjima talijanskih vojnih arhitekata i autentične habsburške škole gradnje fortifikacija. Tako je nastala arhitektura čiste geometrije koja postaje najviši domet arhitektonske forme. Danas je to vrhunsko hrvatsko graditeljsko naslijeđe europskog i svjetskog značaja.

Grad čekaju novi izazovi. Tijekom Prvoga svjetskog rata sva su tri sustava obrane (odvojene utvrde, skupine utvrda i utvrđene crte bojišnice) ujedinjena u jedinstvenu Pomorsku tvrđavu Pula (Festung Pola), koja je 1917. zauzimala područje na prostoru od Limskog do Raškog kanala i do Premanturske punte s miniranim akvatorijem, četiri zrakoplovne luke (otok Kozada, Sv. Katarina, Puntižela i Valbandon) i skupinom utvrda na Malom Lošinju. U tom obrambenom trokutu 1915. godine službovalo je 42.500 časnika i vojnika.

Nasuprot očekivanjima, velikim bitkama na prostoru Austro-Ugarske Monarhije nikada nije slijedila ratna operacija u Puli, osim pokušaja prodora francuske podmornice Curie u pulsku luku 23. prosinca 1914. godine, koja je tom prilikom i potopljena. Vjerojatno je cijeli sistem obrane, prema špijunskim informacijama sigurno poznat talijanskoj vojsci, odvraćao napad.

Možemo reći da su pulske fortifikacije već svojim izgledom odvraćale napadače i time štitile luku i grad od napada. Usprkos razaranjima u Drugome svjetskom ratu, u kojima su oštećeni Augustov hram i pulska katedrala, Pula se i iz te traume ponovno izdigla, obnovila i postala regionalni kulturni, politički i gospodarski centar. Sudeći prema ambicioznim planovima i projektima koji se pripremaju, grad čekaju novi razvojni izazovi i održiva zelena budućnost u suradnji s europskim partnerima.

04

04 U očekivanju otvaranja novog stalnog postava u Arheološkom muzeju Istre preporučuje se posjetiti izvrsne izložbe u Muzejsko-galerijskom prostoru Sveta Srca

Foto: Ante Žunec

01

01 U tvrđavi Verudela i obrambenom objektu San Giovanni građenima u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije otvoren je fantastičan Pulski akvarij / **02** Akvarij je odličan primjer dobre interpretacije iznimne bioraznolikosti Jadranskog mora, kao i bogate povijesti grada Pule

02

Dobri primjeri valorizacije baštine

Lokalni primjer dobre prakse valorizacije fortifikacijske baštine svakako je prenamjena blindirane poligonalne utvrde Verudela u najveći akvarij u Hrvatskoj i jedinstveni centar za spašavanje morskih kornjača te zaštitu najugroženijih jadranskih vrsta, poput plemenitih periski. U proteklih dvadeset godina rada, zahvaljujući entuzijazmu grupe stručnjaka na čelu s oceanografkinjom dr. Milenom Mičić, zaposleno je čak 45 mladih stručnjaka, a jedinstveni znanstveno-edukativni postav koji godišnje obiđe čak 200.000 posjetitelja proširen je na obližnju bateriju izložbom „Gallerion“ o pomorskoj povijesti Jadrana te posebno Carske i kraljevske mornarice Austro-Ugarske.

Nedavno su u Puli završena dva kapitalna projekta ulaganja u obnovu i valorizaciju arhitektonske baštine. Uz rekonstrukciju Malog rimskog kazališta, pomoću ITU mehanizma proveden je projekt *Pulski fortifikacijski sustav kao novi kulturno-turistički proizvod*, u sklopu kojega je u Povijesnom i pomorskom muzeju Istre otvoren Fort Centar Pula, multimedijalni interpretacijski centar s ciljem upoznavanja posjetitelja s fortifikacijskim sustavom grada Pule, a sustav podzemnih skloništa Zerostrasse povezan je liftom s izložbenim prostorima u venecijanskom Kaštelu koji je na središnjem gradskom brežuljku izgradio francuski vojni inženjer Antoine De Ville od 1631. do 1633. godine.

U obližnjem NP-u Brijuni nalazi se Brioni Minor, najimpresivnija utvrda u sustavu građena od 1895. do 1900. godine za potrebe obrane Pule, glavne pomorske baze Austro-Ugarske Monarhije. Uz tradicionalnu Međunarodnu radionicu fortifikacijske arhitekture koja se 15 godina održavala na Brijunima i uključila velik broj stručnjaka iz cijele srednje Europe na istraživanju i dokumentiranju zajedničke europske baštine, Brioni Minor više od dva desetljeća funkcioniraju kao jedinstvena ljetna pozornica Kazališta Ulysses. Za utvrdu San Daniele u neposrednoj blizini najstarijeg prapovijesnog nalazišta u Hrvatskoj, špilje Šandalja, postoji zajednički interes uređenja edukacijsko-interpretacijskog centra Arheološkog muzeja Istre i institucije za zaštitu prirode Natura Histrica.